

Владислав Федоренко

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України, професор кафедри
публічного управління та публічної служби
Національної академії державного управління
при Президентіві України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5902-1226>
fedorenko_2008@ukr.net

УДК 342.4

ДЕМОКРАТІЯ, ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ТА ФЕНОМЕН “ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ” 2019 РОКУ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена проблемам становлення і розвитку демократії та демократизації в Україні й за кордоном. Досліджуються витoki і генезис доктрини демократії, визначаються її сутність і зміст. Зроблено висновок, що демократія (із грец. *Δημοκρατία* – “влада народу”, “народне управління”) – це історично сформований тип політико-правового режиму, за якого єдиним джерелом легітимної влади у державі є народ, який здійснює її безпосередньо та (або) через представницькі інституції.

Наголошується, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., поряд із безпосередньою (вибори, референдуми тощо) і представницькою демократією, набуває популярності демократія участі, або ж так звана партисипаторна (від англ. *participate* – “брати участь”) демократія. Остання є формою політико-правового режиму, що передбачає організацію всього суспільного та державного життя з залученням громадськості до розробки й прийняття владних та управлінських рішень.

Метою статті є виявлення походження, сутності та змісту демократії, встановлення шляхів і форм демократизації в ХХІ ст., а також феноменології “електоральної революції” 2019 р. у контексті розвитку нових напрямів демократизації в Україні.

Звертається увага на нагальну потребу визначитися з доктриною демократії, яка буде креативною основою для розвитку збалансованої системи народовладдя в Україні, з її наступним унормуванням у Конституції та законах України. При цьому слід врахувати поширені нині в світі конституційні теорії та доктрини демократії й демократизації. Здійснено стислий огляд і характеристику відповідних теорій (елітарна, або ж “реалістична”, теорія демократії Й. Шумпетера та М. Вебера; теорія легальної (“влади закону”), або ж ліберальної, демократії А. фон Гаєка, Л. Даймонда та інших; поліархічна теорія демократії Р. Даля; плюралістична, або конкурентна, модель демократії; теорія процедурної, або ж консоціальної, демократії А. Лейхарта та інших), а також зроблено висновок про близькість для України теорій і моделей ліберальної демократії.

Досліджено співвідношення категорій “демократія” та “демократизація”, які характеризують статичні та динамічні властивості народовладдя, перехід від

ідей, цінностей і принципів – до практики їх реалізації людиною, громадянським суспільством і державою. Обґрунтовується висновок, що демократизація – це система конституційних правовідносин, спрямованих на трансформацію країни від недемократичного (частково демократичного) до повністю демократичного політичного режиму й до повсюдного впровадження елементів народовладдя у суспільстві та державі, а також широкого залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до управління державними справами і здійснення місцевого самоврядування.

Досліджено феномен “електоральної революції” як одного з трендів демократизації політико-правових режимів держав Східної Європи, який втілюється у процесі та в результатах виборів Президента України і народних депутатів України у 2019 р. Визначається поняття та сутнісні ознаки “електоральної революції” в Україні. Зокрема, під категорією “електоральна революція” (з лат. *“revolutio”* – “повернення”, “перетворення”) запропоновано розуміти новітній тип революції, заснованої на цінностях демократії, конституціоналізму та поваги до прав людини, що передбачає докорінну зміну внаслідок і за результатами проведення виборів старих політичних еліт на нові, а також формування нових цілей, завдань і пріоритетів розвитку держави у взаємодії з громадянським суспільством.

Ключові слова: демократія; безпосередня демократія; представницька демократія; партисипаторна демократія; демократизація; революція; “електоральна революція”.

Демократія є однією з найдавніших ідей щодо форм організації суспільно-політичного життя, яка вперше була втілена на практиці в публічному управлінні грецького міста-поліса Афіни (з 500 до 321 р. до н. е.) та стала предметом досліджень таких мислителів Античності, як Перикл, Фукидід, Платон, Аристотель та ін. Найбільш відомим сьогодні твором про античну демократію стала “Політика” Аристотеля (335–323 рр. до н. е.)¹, в якій мислитель визначив два основних критерії свободи і демократії: а) по черзі, на засадах рівності, бути підданим і правителем; б) жити так, як кожному хочеться, якщо це не порушує свободи інших людей².

Слід погодитися з О. Скрипнюком, що ідеї демократії привертати увагу мислителів набагато раніше від епохи Платона й Аристотеля. Так, за часів Геракліта Ефеського та Демокріта, перший з яких був критиком, а другий – прихильником демократії, дискурси про цю форму організації публічної влади мали значну популярність серед античних мислителів³. Водночас завершення епохи Античності під натиском варварських племен призвело до занепаду ідей античної демократії в Європі.

Повернення інтересу європейських мислителів до них, у новій інтерпретації, відбувається лише в епоху Реформації та Відродження, коли по-

¹ Аристотель, *Політика* (Жебелев С пер, Академ проект 2015) 320.

² В Федоренко, *Конституційне право України: підручник* (Ліра-К 2016) 277.

³ О Скрипнюк, *Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)* (Логос 2006) 25.

Владислав Федоренко

стають основи Західної цивілізації. На практиці ж ідеї демократії втілювалися уже за результатами революцій і війн за незалежність у XVII–XIX ст. в Європі та Америці в конституціях і відповідних практиках реалізації народовладдя. Це мало своїм наслідком утвердження так званої “Західної моделі демократії”, складовими якої стали виборча демократія, референдна демократія, парламентська демократія, поліархія та ін.

Цінності та принципи Афінської демократії виявилися настільки привабливими для сучасної Європи, що в преамбулі до Конституції Об'єднаної Європи (виголошена у 2003 р., але так і не ратифікована всіма державами – членами Європейського Союзу (далі – ЄС)), слова фукідидівського Перикла були інтерпретовані таким чином: ‘Наша Конституція утверджує демократію, оскільки влада належить не меншості, а всьому народові’⁴. У цій формулі, на нашу думку, лаконічно відтворено сутність і зміст категорії “демократія”, відродженої через два тисячоліття після 30-річного правління Перикла.

Нині серед учених поширені різні погляди на сутність і зміст категорії “демократія” в її конституційно-правовому вимірі. До прикладу, С. Ліпсет стверджує:

Демократія у розвиненому суспільстві може бути визначена як державний лад, що забезпечує конституційне право зміни керівників, а також як соціальний механізм, який дозволяє більшій частині населення впливати на прийняття найважливіших рішень шляхом вибору претендентів на політичну владу⁵.

Існує безліч інших визначень демократії. Завдання та обсяг цієї статті не передбачають їх ґрунтовний аналіз. Узагальнюючи найбільш поширені з них, можна стверджувати, що демократія (з грец. *Δημοκρατία* – “влада народу”, “народне управління”) – це історично сформований тип політико-правового режиму, за якого єдиним джерелом легітимної влади у державі є народ, який здійснює її безпосередньо та (або) через представницькі інституції.

Метою дослідження є виявлення походження, сутності та змісту демократії, встановлення шляхів і форм демократизації в XXI ст., а також феноменології “електоральної революції” 2019 р. у контексті розвитку нових напрямів демократизації в Україні.

Дискурс античних мислителів (Перикл, Фукидід, Платон, Аристотель та інші) щодо сутності й змісту демократії та її придатності для держави

www.pravo.ua.com.ua

⁴ Л Канфора, *Демократия. История одной идеологии* (Миролюбова А пер с итал, Александрия 2012) 16.

⁵ С Липсет, ‘Политический человек: социальные основы политической жизни’ в *Теория и практика демократии: избр. тексты* (пер с англ, Ладомир 2006) 46.

й суспільства у Стародавній Греції, по суті, започаткував основи Західної традиції права. Хоча, як влучно писав Дж. Берман: ‘<...> Захід – не Греція, не Рим і не Ізраїль, а народи Західної Європи, що звернулися за натхненням до грецьких, римських і давньоєврейських текстів, пристосували їх так, що це б глибоко здивувало й їхніх авторів’⁶.

Зокрема, ідеї демократії, закладені Аристотелем у його “Політиці”, були привнесені через коментарі до цього твору у працях мислителів раннього Середньовіччя. Найбільш відомою із них стала праця Т. Аквінського “Коментарі до Аристотелевої ‘Політики’” (1265 –1272 рр.), який ‘зробив Аристотеля зрозумілим для латинян’⁷, на протигагу коментарям до “Політики”, обґрунтованим раніше представником ісламської філософії Авероеса (Ібн-Рушда).

Коментарі Т. Аквінського привернули увагу до ідей і принципів демократії плеяди таких мислителів-фундаторів конституціоналізму, як Б. Спіноза, Дж. Лок, Дж. Міл, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск’є, А. де Токвіль та ін. При цьому демократія у працях цих мислителів набуває обрисів бажаної форми державно-політичного режиму. Зокрема, А. де Токвіль у своїй праці “Демократія в Америці” писав: ‘<...> у демократичних народів громадськість має досить дивну могутність, про яку нації з аристократичною формою врядування не могли навіть помислити’⁸.

Після закріплення у перших республіканських конституціях і конституційних актах кінця XVIII – початку XIX ст. принципів демократії та механізмів їхньої реалізації проблеми теорії та практики народовладдя стають традиційним предметом наукових досліджень для філософів, правознавців тощо. Становлення конституціоналізму, поява перших конституцій і зародження науки конституційного права трансформувало відповідні філософсько-правові дискурси в ґрунтовні теорії демократії, що продовжують втілюватися у конституційній правотворчій і правозастосовній практиці.

Нині переважна більшість українських учених-конституціоналістів (Ю. Барабаш, О. Батанов, О. Бориславська, М. Козюбра, А. Крусян, О. Марцеляк, Н. Мішина, В. Нестерович, М. Оніщук, М. Орзіх, В. Погорілко, М. Савчин, В. Серьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, Т. Слінько, О. Совгіря, М. Ставнійчук, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, А. Янчук та інші) опублікували не одну цікаву працю, присвячену проблемам конституційних основ народовладдя, а саме виборам, референдумам тощо. Водночас проблеми демократії та демократизації не втрачають своєї актуальності на кожному з етапів розвитку національного держа-

⁶ Дж Берман, *Западна традиція права: епоха формування* (пер с англ, НОРМА-ИНФРА-М 1998) 21.

⁷ Т Аквінський, *Коментарі до Аристотелевої “Політики”* (Кислюк О пер з лат, Основа 2003) 11.

⁸ А де Токвіль, *Про демократію в Америці* (Філіпчук Г та Москаленко М пер з франц, Всесвіт 1999) 346.

Владислав Федоренко

вотворення. Зокрема, в 2019 р. демократизація політико-правових процесів в Україні ознаменувалася феноменом так званої “електоральної революції”, який вимагає свого дослідження.

Сутність сучасної демократії, а також тенденції її розвитку визначаються джерелами цього політико-правового феномену. У передмові до 3-го видання книги “Моделі демократії” Д. Хелд писав:

Історія ідеї демократії цікава; історія самої демократії турбує. По-перше, політичні лідери найрізноманітніших поглядів заявляють, що вони демократи. Політичні режими різних типів вважають себе демократичними. Водночас те, що ці режими говорять і роблять, часто – зовсім різні речі по всьому світу. Здається, демократія легітимізує сучасне політичне життя: правотворчість і правозастосування є обґрунтованими й адекватними, коли вони “демократичні”. Але так було не завжди. Із часів Стародавньої Греції і донині більшість політичних мислителів доволі критично ставляться до теорії та практики демократії. Загальна прихильність до демократії – зовсім нещодавній феномен.

По-друге, у той час, коли сьогодні багато держав можуть бути демократичними, історія їх політичних інститутів демонструє крихкість і вразливість демократичних принципів. Одна лише історія Європи ХХІ ст. свідчить, що створити і підтримувати демократію як форму правління надзвичайно складне завдання: фашизм, нацизм і сталінізм підійшли надзвичайно близько до її повного викорінення. Демократія розвивалась у гострій соціальній боротьбі й часто в цій боротьбі приносила жертву⁹.

Цю дещо розлогу цитату Д. Хелда слід вважати вдалим прологом до багаторічної історії демократії, на окремих віхах якої зупинимось нижче.

Різноманітні елементи і процедури демократії були притаманні багатьом народам світу як у давнину, так і в період Середньовіччя. Так, ще в другій половині VI ст. Прокопій Кесарійський писав про традиції врядування народів, які жили у давнину на території сучасної України: “Народами Склавинами і Антами не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада, і для того всі справи, чи щасливі чи лихі, йдуть до громади”¹⁰.

За часів Київської Русі¹¹ та Литовсько-Руської держави набула свого розвитку та поширення так звана “вічова демократія” – народні зібран-

www.pravoua.com.ua

⁹ Д. Хелд, *Моделі демократії* (Рудаков М пер с англ, Дело 2014) 15.

¹⁰ В Січинський, *Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожів по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть* (Видання Петра Павловича 1946) 15.

¹¹ Щодо терміна “Київська Русь” існує точка зору, що прикметник “Київська” був штучно приєднаний до іменника “Русь” ідеологами та істориками колишнього СРСР для того, щоб створити оманливе уявлення про споконвічне існування багатьох “Русів” – “Мала Русь”, “Біла Русь”, “Велика Русь” тощо та виголосити м. Київ “коліскою братніх народів” – росіян, українців і білорусів. Загальновідомим став і феномен рефреймінгу термінів “Русь” – “Росія”. (Див.: С Плохій, *Походження слов’янських*

ня, до предметної компетенції яких належали питання правотворчості, довіри до князівської політики, війни і миру тощо¹². Зокрема, М. Володимирський-Буданов так визначав сутність “вічевої демократії”:

Віче складається, головним чином, із простих громадян і відокремившись від ради старійшин, є демократичною формою влади, тобто головна роль при вирішенні справ належить простому народові. Але зазвичай з вічем зливається й боярська дума; бояри беруть участь у віче нарівні з іншими громадянами <...>¹³.

При цьому князі вважали рішення віче зобов’язальними. Зокрема, Н. Полонська-Василенко наводить приклад, коли Ізяслав Давидович пояснював Юрію Довгоруку, що ‘не сам їхав у Київ, а кияни посадили його’¹⁴. Тобто віче були традиційною формою демократії слов’янських народів, що поєднувало в собі волю громади й окремі елементи народодовладдя, які пізніше оформилися в самостійні види безпосередньої та представницької демократії.

Пізніше, у XV ст. у швейцарських кантонах, зокрема Берн, Цуге, Гларусе, отримала свій розвиток референдна демократія, яка стала самостійним видом громадівського самоврядування¹⁵. Історично у різних народів Європи та світу існували й інші типи демократії. Як правило, йдеться про локальну демократію – з’їзди, сходи, зібрання, обговорення, сейми тощо. Демократія ж, у її сучасному значенні, набула своїх сучасних обрисів і властивостей лише зі становленням буржуазно-демократичних суспільств і відродженням та інтерпретаціями ідей античних мислителів у працях фундаторів доктрини класичного конституціоналізму, а надалі й їх легітимацією в конституціях.

Демократія як ідея та практика народодовладдя сформувалася крізь призму досліджень мислителів епохи Відродження та Реформації (Н. Макіавеллі, Дж. Лок, Т. Гобс, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск’є, А. де Токвіль, Дж. Міль та інші), стала визначальною цінністю Західної цивілізації. Зокрема, політико-правова думка Дж. Лока мала глобальні наслідки для

націй. *Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі* (Критика 2017) 456 та ін.). У літописах часів Середньовіччя термін “Київська Русь” маловідомий. Поширеними є терміни “Русь”, “руси”, “Київські князі”, “Велике Князівство Київське”, про що згадує й М. Володимирський-Буданов: ‘<...> ім’я Русь поширювалося на племена словянські в IX і X ст. поступово, по мірі підкорення їх варяжськими князями’ (М Володимирський-Буданов, *Обзор истории русского права* (Изд Книжн маг Н Я Оглоблина 1915) 277).

¹² А Янчук, *Безпосереднє здійснення влади народом в Україні (конституційно-правовий аналіз)* (Друкарня Рута 2014) 13.

¹³ Володимирський-Буданов (н 11) 55.

¹⁴ Н Полонська-Василенко, *Історія України, т I (до пол. XVII ст.)* (Українське вид-во 1972) 217.

¹⁵ В Погорілко та В Федоренко, *Референдне право України: навчальний посібник* (Ліра-К 2006) 46; М Оніщук, *Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики* (Вид-во Європейського ун-ту 2009) 175-6.

Владислав Федоренко

розвитку теорії народного суверенітету та демократії. Коментуючи здобутки Дж. Лока, британський дослідник Д. Грін пише:

До двох великих положень Гобса – про походження будь-якої влади від народу і про служіння її для народного блага, – Лок додав право на спротив, відповідальність суверенів-державців перед підданими за правильне використання ввіреної ним влади і верховенство законодавчих зборів як представників самого народу¹⁶.

Пізніше Ж.-Ж. Руссо у своїй загальновідомій доктрині “суспільного договору” спочатку урівняв суверенітет народу з суверенітетом монарха, беручи до уваги принцип рівності договірних сторін, а надалі й обґрунтував первинність народного суверенітету в системі публічної влади. При цьому найважливішими видами безпосередньої реалізації народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо вбачав референдуми. Хоча філософ також усвідомлював, що референдуми, як і інші форми безпосереднього народовладдя, більш ефективні для невеликих за територією та населенням країн і не можуть бути виключною формою законотворчості в державі.

По-перше, для цього потрібна держава настільки мала, щоб у ній без значних зусиль можна було б зібрати весь народ, і де кожен громадянин легко б знав усіх інших; по-друге – велика простота темпераменту, що унеможливило б скупчення справ і виникнення складних для вирішення суперечок, потім надвелика рівність у соціальному та майновому стані, без чого не можна було б надовго зберегти рівність у правах і здійсненні влади <...>¹⁷.

Таким чином, апелюючи до швейцарської референдної демократії, Ж.-Ж. Руссо зробив висновок, що ця форма народовладдя не є універсальним інструментом для вирішення всіх питань, і у всіх державах. У цьому контексті можна згадати М. Тетчер, яка свого часу висловила про референдуми, як про “зброю диктаторів і демагогів”¹⁸, а пізніше *Brexit* і його наслідки наглядно підтвердили справедливість її судження.

Із кінця XVIII – початку XIX ст. демократія, за влучним висловом Н. Кельзена, стала ‘<...> гаслом, що повсюдно заволоділо чи не всіма роздумами’¹⁹, й отримала свій розвиток у конституціях і відповідних правозастосовних практиках держав Європи й Америки. Цьому сприяла хвиля буржуазно-демократичних революцій в Англії, Нідерландах, Франції та війни за незалежність у США й інших державах Америки. У теорії

www.pravoua.com.ua

¹⁶ Д Грін, *История Англии и английского народа* (пер с англ, Кучково поле 2014) 636.

¹⁷ Ж-Ж Руссо, *Трактаты* (перевод с франц, Алексеев-Попов В и др сост, Наука 1969) 200.

¹⁸ И Крастев, *После Европы* (Никитина А пер с англ, Дело 2018) 118.

¹⁹ Г Кельзен, *Про сутність і цінність демократії* (Мокровольський О пер з нім, ВНТЛ-Класика 2013) 27.

С. Хантінгтона про “хвилі демократизації”, ці події стали предтечею “першої (довгої) хвилі демократизації” в світі²⁰.

Водночас революції не завжди ставали джерелами усталеної демократії. Як пише Дж. Голдстоун у своїй книзі “Революція. Дуже короткий вступ” (2013 р.):

<...> від більшості революцій не можна очікувати швидких результатів у вигляді стабільних демократій. Революції породжують нові труднощі та нову боротьбу за владу. Більшість революцій, включно навіть з Американською революцією 1776 р., приймали по ходу свого розвитку декілька конституцій, здійснювали дискримінацію меншин, приводили до влади слабкі уряди або скочувалися назад, до авторитаризму, перед тим, як по-стали на шлях, який вів до міцної демократії²¹.

До того ж із середини ХІХ ст. із розвитком парламентаризму представницька демократія як сукупність визначених методів, форм і засобів організації та здійснення виборної і змінюваної публічної влади набула в більшості демократичних держав, по суті, домінуючої ролі. Безпосередня ж демократія була фактично зведена до визнання засад виборчого права, передусім його загальності та рівності²².

З часів свого закріплення у Конституції США 1787 р. та Конституції Франції 1791 р. і дотепер, демократія трансформувалася з ідеї та сукупності практик здійснення народовладдя у відповідні політико-правові режими. Сучасні вчені – філософи, політологи, соціологи, правознавці схильні розглядати демократію також як динамічний політико-правовий процес розвитку громадянського суспільства та держави, який отримав назву “демократизація”.

На нашу думку, категорії “демократія” та “демократизація” характеризують статичні та динамічні властивості народовладдя, перехід від ідей, цінностей і принципів – до практики їх реалізації людиною, громадянським суспільством і державою в інтересах розвитку, утвердження і захисту прав громадян брати участь в управлінні державними справами, обирати і бути обраними, вирішувати на референдумах найважливіші питання загальнодержавного та місцевого значення, практикувати різні форми демократії участі тощо.

Таким чином, демократизація – це система конституційних правовідносин, спрямованих на трансформацію країни від недемократичного (частково демократичного) до повністю демократичного політичного

²⁰ Див.: С Хантінгтон, Столкновение цивилизаций (Велимеев Т пер с англ, АСТ 2014) 571.

²¹ Дж А Голдстоун, Революция. Очень краткое введение (Яковлев А пер с англ, Из-во Института Гайдара 2015) 183.

²² В Шаповал, Сучасний конституціоналізм (Юрінком Інтер 2005) 309.

режиму і до повсюдного впровадження елементів народовладдя в суспільстві та державі, а також широкого залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до управління державними справами і здійснення місцевого самоврядування²³.

Очевидно, що генезис теорії та практики демократії і демократизації має складний, а в окремі часи та в окремих регіонах світу – драматичний характер. Підтвердженням цьому є перебіг Нової історії у період між Першою та Другою світовими війнами, й епоха “холодної війни”, коли колишній СРСР і країни так званого “соціалістичного табору” (Болгарія, Німецька Демократична Республіка, Польща, Румунія, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, Угорщина, Чехословаччина та інші) стали полігоном для формування специфічної моделі спочатку “пролетарської”, а надалі й “соціалістичної” демократії.

Ці моделі народовладдя засновувалися на протиставленні буржуазній демократії й мали класовий характер. До прикладу, ще на початку ХХ ст. радянські правознавці писали про “пролетарську демократію як диктатуру пролетаріату, спрямовану на досягнення найсуттєвішої, основної цілі – знищення класового поділу суспільства”²⁴. Утім, із часом цілі соціалістичної демократії стали менш радикальними і зводилися до конкуренції з так званою “буржуазною демократією”, яку асоціювали насамперед із парламентською демократією.

У 60–80-х роках ХХ ст. разом із відродженням цінностей громадянського суспільства та кризою парламентаризму почався пошук нових типів і форм демократії в Західній Європі, США, Канаді, Австралії та інших державах. Це сприяло утвердженню ліберальної за своєю сутністю теорії партисипаторної демократії, обґрунтованої у працях П. Бахраха, Е. Гутмані, К. Макферсона, Дж. Менсбріджа, К. Оффе, У. Прюс, О. Хьоффе, Д. Томсона, Дж. Ціммермана та ін.²⁵.

Демократія починає ототожнюватися не лише з виборами і референдумами, а й із широкою участю громадянського суспільства та його інститутів в усіх сферах суспільного та державного життя. Так, О. Хьоффе відзначає, що, починаючи з 1980 р., у країнах Західної демократії збільшується добровольча допомога, зростає кількість сусідських об’єднань і груп самодопомоги, розвиваються громадські рухи на підтримку хоспісів, ВІЛ-інфікованих і догляду за старими. Набувають актуальності громадські рухи на захист природи. Діяльність громадських організацій сприяє тому, що турбота про спільне майбутнє витісняє корисливість

²³ Федоренко (н 2) 279.

²⁴ В Адоратский, ‘Демократия’ в *Энциклопедия государства и права, т 1* (Стучка П ред, Изд-во Коммунистической академии 1925-1926) 807.

²⁵ Федоренко (н 2) 279.

та ринкову орієнтацію суспільних відносин. Сьогодні в Західній Європі близько 1/5 громадян беруть участь у роботі громадських організацій на добровільних засадах²⁶. Власне, дорадча демократія, демократія участі або ж партисипаторна демократія, що сформувала такий основоположний принцип сучасного врядування, як “*government of the people*”, стала важливим чинником успіху демократизації на межі останніх століть.

Таким чином, партисипаторна (від англ. *participate* – брати участь) демократія, або демократія участі, – це форма політичного режиму, що передбачає організацію всього суспільного та державного життя із залученням до розробки й прийняття владних та управлінських рішень громадськості²⁷.

Нині в світі поширені два основних підходи до розуміння партисипаторної демократії (демократії участі): а) розширений підхід, що передбачає ототожнення партисипаторної демократії з виборами, референдумами й іншими формами народовладдя, тобто з формами політичної активності громадян в управлінні державними справами загалом; б) звужений підхід, що визначає партисипаторну демократію, або ж демократію участі, як консультативні (дорадчі) форми участі громадян в управлінні державними справами, що не передбачають голосування та прийняття обов’язкових рішень (загальні збори, громадські консультації та обговорення тощо).

Конституція України, зокрема у статтях 38, 69, закріплює та розвиває в законах так звану “розширену” модель демократичної участі громадян в управлінні державними справами, яка реалізується через: вибори і референдуми; діяльність представницьких органів і посадових осіб органів державної влади; забезпечення реалізації рівного права громадян на доступ до публічної служби; партисипаторні форми демократії (громадські консультації та обговорення, діяльність громадських рад при органах публічної влади, партисипаторні бюджети тощо)²⁸. Однією з раціональних ініціатив, озвучених у новообраному парламенті, стала пропозиція щодо розширення конституційних форм безпосередньої демократії на загальнонаціональному рівні завдяки інституту законодавчої ініціативи, що успішно зарекомендував себе в таких країнах Європи, як Австрія, Іспанія, Латвія, Португалія, Словенія та Швейцарія.

Водночас закріплення у конституції виборів, референдумів і тих чи інших форм прямого народовладдя саме собою не гарантує використання їхнього потенціалу для демократизації суспільного та державного

²⁶ О Хеффе, *Есть ли будущее у демократии? О современной политике* (пер с нем, Дело 2015) 292-3.

²⁷ Федоренко (н 2) 280.

²⁸ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Владислав Федоренко

життя. Зокрема, Б. Кауфман (Швейцарський фонд демократії) визначає висновки щодо успіхів швейцарського прямого народовладдя, які можна інтерпретувати таким чином:

1) *низькі бар'єри*, які упереджують звуження радіусу прямої демократії (1 % підписів виборців для ініціативи референдуму і 2 % – для законодавчої ініціативи);

2) *довгі терміни*, які дають змогу всебічно обговорити предмет референдуму (100 днів на збір підписів) та ініціативи (18 місяців на збір підписів) до голосування за них;

3) *вільні дії* при збиранні підписів за відсутності будь-якого контролю з боку органів управління;

4) *жодних кворумів* для результатів голосування, що унеможлиблює бойкотування голосування через абсентеїзм виборців;

5) *якомога менше обмежень за предметом голосування*. Винятком може бути лише питання міжнародного права;

6) *лише зобов'язуючі рішення*, а не заслуховування багатоманітних думок громадян в ієрархічному процесі²⁹.

Очевидно, що ці висновки Б. Кауфмана будуть корисними для відродження потенціалу безпосередньої демократії та її інститутів в Україні в 2019 р. і в наступних роках. Одночасно з цим слід наголосити й на потребі визначитися з доктриною народовладдя, яка буде креативною основою для розвитку збалансованої системи конституційної демократії в Україні.

Пік поширення різноманітних типів, доктрин, моделей і практик демократії припав на кінець ХХ ст. Він був пов'язаний з “оксамитовими революціями” та падінням комуністичних режимів у колишньому СРСР та інших державах так званого “соціалістичного табору”. Д. Хелд писав щодо цих подій:

Зміна політичного режиму, що охопила Центральну та Східну Європу в 1989–1990 роках – Польщу, Угорщину, Східну Німеччину, Болгарію, Чехословаччину, Румунію, – були грандіозною подією з будь-якої точки зору. Неймовірна радість прокотилася по Європі та поза її межами. <...> Докорінне розмежування між демократичним і державним соціалістичним світом, що виникло після Другої світової війни, почало зникати³⁰.

Зазначені події, здавалося б, стали остаточною перемогою ідей та ідеалів ліберальної демократії в світі. Здавалося, що світ врешті досяг стану “вічного миру”, про який писав І. Кант. Відомий філософ і футуролог

²⁹ Б. Кауфман та Швейцарський фонд демократії, *Сучасна пряма демократія*, вид 1 (Федеральний департамент закордонних справ Швейцарії 2018) 23.

³⁰ Хелд (н 9) 359-60.

Ф. Фукуяма у своїй знаковій праці “Кінець історії та остання людина” стверджував, що після смерті комунізму саме лібералізм залишився єдиною істинною політико-правовою філософією сучасності, що сприяла демократизації суспільства. “Немає демократії без демократів, тобто без особливої Демократичної людини, що прагне демократії й формує її, і сама також формується нею”³¹.

Розвиток “Демократичної людини” Ф. Фукуяма у цей час мав і своє вагоме підтвердження. Так, за даними проекту “*Polity IV*”, кількість так званих “повних демократій” у світі зростає з 44 – у 1985 р. до 93 – у 2005 р.³². Тобто вперше за світову історію кількість демократій збільшилася удвічі, а автократій навпаки – двократно зменшилася.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. демократія поширилася й отримала своє визнання та закріплення у конституціях фактично в усіх регіонах світу. Процеси глобалізації сприяли демократизації багатьох держав світу та критично звузили простір для розвитку автократичних режимів. До того ж конституційна теорія та практика збагатилися новими доктринами і типами народовладдя.

Так, за останні 50 років у світі утвердилося багато інших концепцій, теорій, доктрин і моделей демократії. Серед них можна виокремити:

- елітарна, або ж “реалістична”, теорія демократії Й. Шумпетера та М. Вебера, за якої демократія розуміється як політичний метод, інституційна процедура прийняття політичних рішень у державі;

- теорія легальної (“влади закону”), або ж ліберальної, демократії А. фон Гайека, Л. Даймонда та інших, яка передбачає, що демократія – це “єдиний відкритий людиною метод здійснення мирних перетворень”³³; правління більшості, що обмежується правом і захистом інтересів меншості. При цьому держава повинна гарантувати політичний і громадянський плюралізм та мінімально втручатися в життя громадян і громадянського суспільства;

- поліархічна теорія демократії Р. Даля, яка передбачає наявність таких передумов, як опозиція та політична участь (право громадян обиратися до представницьких органів державної влади)³⁴;

- теорія демократії Ліпсета-Лернера, зміст якої ставить розвиток демократії у залежність від низки соціально-економічних чинників (урбанізації, індустріалізації, освіти, комунікації, зокрема розвитку засобів масової інформації);

³¹ Ф. Фукуяма, *Конец истории и последний человек* (Левин М пер с англ, АСТ 2015) 204-5.

³² К. Харпфер і др (сост и науч ред), *Демократизация: учебное пособие* (пер с англ, Изд дом Высшей школы экономики 2015) 32.

³³ Ф. А. фон Хайек, *Конституция свободы* (пер с англ, Новое издательство 2018) 140.

³⁴ Р. Даль, *Полиархия: участие и оппозиция* (Деникина С и Баранов В пер с англ, Изд дом Высшей школы экономики 2010) 288.

Владислав Федоренко

– плюралістична, або конкурентна, модель демократії, яка ґрунтується на визнанні незбігів інтересів різних суспільних груп і передбачає конкуренцію та узгодження цих інтересів у процесі здійснення народовладдя;

– теорія процедурної, або ж консоціальної, демократії, (*Consociational Democracy*), яка за А. Лейхартом здійснюється через “картель еліт”, і передбачає застосування демократичних процедур та інструментів, які дають змогу враховувати інтереси різних соціальних груп, включаючи і ті з них, що становлять меншість³⁵;

– економічна теорія демократії Е. Даунса, сформована у праці “Економічна теорія демократії”, в якій акцентована увага на діяльності уряду (або партії, що перемогла й сформувала уряд), у зв’язку з електоральною поведінкою та суспільною думкою;

– теорія неліберальної демократії, яка характеризується домінуванням представницької демократії над безпосередньою та парсіпативною. На практиці ця теорія отримала поширення у пострадянських республіках, за винятком держав Балтії, та в країнах Латинської Америки. Хоча один із ідеологів неліберальної демократії Ф. Закарія пише, що найкращим прикладом неліберальної демократії є легіслатури штатів у США³⁶;

– теорія легіслативної (законодавчої) демократії О. Хьоффе, що полягає в безперервності законодавчого процесу, який відбувається у трьох напрямках: а) постійного примноження функцій демократії та права; б) безкінечної оптимізації системи законодавства; в) регулярного оновлення змісту норм права;

– теорія меритократичної демократії, або ж “тиранії меншості”, яка, на думку Д. Белла, найбільш повно реалізована в Гонконзі та Сінгапурі³⁷;

– концепція поглибленої демократії (*deep democracy*), або ж “інклюзивної демократії” – А. Толедо, зміст якої передбачає широке залучення всіх громадян до політичних процесів та участі в управлінні державними справами³⁸;

– концепція псевдодемократичних режимів, визначена Л. Даймондом, Дж. Лінцом, С. Ліпсетом та іншими вченими, застерігає ототожнювати конституційні режими окремих держав, які формально мають демократичні інститути (вибори, багатопартійність тощо), але підпорядковані

³⁵ А Лейпхарт, ‘Консоциальная демократия’ в *Теория и практика демократии: избранные тексты* (пер с англ, Ладомир 2006) 120.

³⁶ Ф Закарія, *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами* (Иноземцев В пер с англ, Ладомир 2004) 179.

³⁷ Див.: Д Белл, *Китайская модель. Политическая меритократия та межі демократії* (Дем’янчук О пер з англ, Наш формат 2017) 312.

³⁸ А Толедо, *Социально сплоченное общество. Глобальные перспективы Латинской Америки* (Гуськов А пер с англ, Изд дом высш школ эконоом 2019) 360.

авторитарним лідерам, з ліберальною демократією³⁹, а також інші теорії, доктрини і моделі демократії.

Водночас подальший розвиток демократії в ХХІ ст. довів, що остаточна перемога лібералізму в світі є бажаним, але нині нездійсненим ідеалом. Як писав С. Хантінгтон: ‘Момент ейфорії по закінченню “холодної війни” породив ілюзію гармонії, і швидко з’ясувалося, що це була саме ілюзія’⁴⁰. Процеси демократизації в світі виявилися магістральними і динамічними, але не всеохоплюючими. Світ, як і раніше, демонструє різноманітні підходи до сприйняття та реалізації ідей, цінностей і принципів демократії.

Так, автори підручника “Демократизація” з Оксфордського університету розмежують усі країни світу на три категорії: а) країни усталеної демократизації (Індія, Кіпр, Польща, Сербія, Україна та інші); б) держави нестабільної демократизації (Албанія, Боснія, Грузія, Туреччина та інші); в) держави безуспішної демократизації (Бангладеш, Джибуті, Киргизія, Нігерія, Таджикистан та інші). Застосування класифікацій міжнародною правозахисною неурядовою організацією “*Freedom House*” та інтикорупційною організацією “*Transparency International*” дає змогу розмежувати всі сучасні держави на: а) підзвітні демократії (31 %); б) плебісцитарні автократії (30 %); в) конституційні олігархії (7 %); г) непідзвітні автократії (32 %) ⁴¹.

Слід відзначити, що рівень розвитку демократії та демократизму конституційних і політико-правових процесів у державі є предметом не лише суб’єктивної оцінки громадян, державних діячів, політиків, науковців і експертів, а й комплексного моніторингу на підставі визначених параметрів.

Серед учених та експертів існує багато критеріїв й індикаторів віднесення країн до демократичних. Як вже зазначалося, свого часу Р. Даль визначав два аспекти демократичного правління: а) участь громадян у політичних процесах; б) конкуренція між політичними групами за заміщення політичних посад. Індикаторами дієвості цих аспектів, на його думку, були такі індикатори, як:

- виборні політичні посади у державі;
- вільні та чесні вибори;
- інклюзивне виборче право;
- гарантоване право обиратися на державні посади;
- свобода вираження думок;

³⁹ Л. Даймонд, ‘Определение и развитие демократии’ в *Теория и практика демократии: избранные тексты* (пер с англ, Ладомир 2006) 31.

⁴⁰ Хантінгтон (н 20) 29.

⁴¹ Федоренко (н 2) 282.

Владислав Федоренко

- альтернативні джерела інформації;
- автономія асоціацій (свобода створення громадських організацій)⁴².

Наведені аспекти й індекси, обґрунтовані Р. Далем для оцінки розвитку демократії, стали предметом для критичного переосмислення та вдосконалення іншими вченими. Так, М. Маршал і К. Джаггерс обґрунтували індекс *Polity IV*, який включав три інституційних аспекти – “патерни влади” (*authority patterns*):

- спосіб (процес) відбору осіб для заміщення посад у державі – рекрутування у виконавчі органи;
- ступінь можливого впливу основної маси населення на політичні еліти на регулярній основі – політична конкуренція та опозиція;
- характер відносин між виконавчою владою та іншими елементами політичної системи – ступінь незалежності урядів⁴³.

Критерії та індикатори оцінки демократії у різних інтерпретаціях сьогодні застосовуються не лише вченими, а й поважними міжнародними організаціями, які здійснюють моніторинг розвитку демократії в світі. Так, “*Freedom House*” використовує найбільш комплексний індекс градаційної оцінки розвитку демократії в світі, оцінюючи такі аспекти, як:

- а) стан розвитку політичних прав і свобод (електоральний процес, політичний плюралізм, демократія участі);
- б) стан розвитку громадянських свобод (свобода переконань і вираження думок, права організацій і їх асоціацій, верховенство права, особиста автономія та індивідуальні права).

Зі свого боку “*Freedom House*” користується такими індикаторами для градації держав за рівнем їх демократизації, як:

- демократичний характер формування урядових органів;
- вибори до парламенту;
- чесність і прозорість виборів;
- плюралізм партійної системи;
- наявність сильної опозиції;
- свобода від домінування військових сил, іноземного втручання, тоталітарних партій, релігійних ієрархій та економічних олігархій;
- гарантованість політичних прав для соціальних меншин;
- непоширення корупції;
- відкритість і прозорість державної влади;
- наявність альтернативних джерел інформації;
- свобода совісті та релігійних переконань;
- академічні свободи і свобода системи освіти;

⁴² Див.: Р Даль, *Демократия и ее критики* (пер с англ, РОССПЭН 2003) 576.

⁴³ Харпфер (н 32) 78.

- свобода зібрань;
- свобода асоціацій;
- свобода створення профспілок і наявність їх діалогу з роботодавцями;
- незалежність судової системи;
- верховенство права;
- захищеність громадян від політичного терору;
- захищеність населення від війн і заколотів;
- рівність громадян і відсутність їх дискримінації;
- свобода вибору місця проживання, роботи чи освіти та вільне переміщення;
- захищеність приватної власності;
- гарантованість особистих соціальних свобод (гендерна рівність, свобода шлюбу і вибору партнерів);
- рівність можливостей людини і відсутність її економічної експлуатації та ін.⁴⁴.

За більшістю з наведених критеріїв Україна може бути віднесена до демократичних держав світу. Так, за висновками “Freedom House” в Україні в 1993–2006 рр. унаслідок еволюціонування конституційної системи і Помаранчевої революції 2004 р. було встановлено режим електоральної демократії⁴⁵. Політична та соціально-економічна криза 2006–2010 рр., невдала спроба створення в Україні пострадянської автократії в 2010–2013 рр. знизили індекс демократизації України. Після Революції Гідності 2014 р. та проведення чесних і прозорих президентських (2014 р.), парламентських і місцевих виборів (2015 р.), а також “електоральної революції” 2019 р. позиції розвитку демократії в Україні, на нашу думку, посилюються.

Американські вчені також зазначають, що “центральною драмою сучасної світової політики” є “повернення демократизації назворот” і визначають основні причини руйнування демократії в сучасному світі:

- низький розвиток економіки і феномен “вуглецевих демократій”;
- історичні та геополітичні чинники;
- радикалізований іслам;
- населення, схильне до популізму та перманентних радикальних виступів;
- безконтрольне посилення президентської влади й армії тощо⁴⁶.

Загрозою та споконвічним ворогом для демократії та демократизації в світі є популізм, який породжує недовіру громадян до класичних форм демократії – виборів, референдумів, парламентаризму, демократії

⁴⁴ Харпфер (н 32) 85-8.

⁴⁵ Там само 532.

⁴⁶ Там само 56-7, 426-30, 448.

Владислав Федоренко

участі тощо, власне, до самої демократії та демократизації. Все частіше з'являються ґрунтовні наукові праці про долю демократії в період неолібералізму⁴⁷. Майбутнє Західної демократії все більше турбує мислителів сучасності.

Популізм, на думку Н. Урбинаті, є “спотвореною демократією”. Вчена пише:

<...> популізм перетворився з руху в форму управління державною владою, йому потрібна органічно поляризуюча ідеологія і лідер, який бажає перетворити народне незадоволення та протести у стратегію мобілізації мас заради завоювання демократичного уряду⁴⁸.

Саме популізм, одночасно з авторитаризмом, був і залишається сьогодні найбільш небезпечним ворогом Західної демократії. Зазначене, зокрема, підтверджує й досвід розвитку демократії в пострадянських і постсоціалістичних республіках у ХХІ ст.

Після розпаду колишнього СРСР низка пострадянських республік, за винятком держав Балтії, які ввійшли до складу ЄС, України, Молдови і Грузії, зберігають консервативні недемократичні або частково демократичні режими. Відому популярність у Білорусі, яку експерти називають “останньою консолідованою автократією в посткомуністичній Європі”⁴⁹, та країнах Кавказу й Центральної Азії здобувають політичні режими, засновані на особистому авторитеті та клептократичних інтересах їхніх лідерів. Подібно Єгипту часів одіозного президента Х. Мубарека, президенти згаданих автократій активно застосовують для легітимації своєї влади референдуми і вилучають із конституцій останні запобіжники демократії – обмеження термінів безперервного перебування на посту глави держави.

Так, для прикладу, 22 травня 2016 р. у Таджикистані відбувся конституційний референдум, на якому понад 90 % виборців проголосували за довічне правління теперішнього Президента Таджикистану Е. Рахмона. До цього на двох референдумах 1999 і 2003 рр. Е. Рахмон уже подовжував терміни своїх президентських повноважень. Нині, отримавши у 2015 р. титул “Засновник миру і національної єдності – Лідер нації” Е. Рахмон залишається главою цієї Центральноазіатської республіки.

⁴⁷ Крастев (н 18) 144; М Наїм, *Занепад влади: Від владних кабінетів до полів битви й церков, а потім і до держави, або чому сьогодні бути при владі означає зовсім інше, ніж колись* (Дем'янчук О пер з англ, Форс Україна 2017) 448; Д Данн, *Не очаровуватися демократією* (Кушнарева И пер с англ, Изд-во Інститута Гайдара 2016) 160; Хеффе (н 26) 328 і ін.

⁴⁸ Н Урбинаті, *Искаженная демократия. Мнение, истина и народ* (Кралечкин Д пер с англ, Изд-во Інститута Гайдара 2016) 251.

⁴⁹ Харпфер (н 32) 533.

Однак помилково вважати, що для конституцій автократичних держав не властиві згадки про демократію, а їхня державна ідеологія позбавлена цінностей народовладдя. Не рідко у таких державах, як Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та інші обґрунтовуються спеціальні форми здійснення народовладдя, які пояснюються національними традиціями.

Прикладом може бути модель так званої “суверенної демократії” (*sovereign democracy*), сформована В. Сурковим у 2005 р. Нині ця модель втілюється у сучасній державній політиці Росії. На думку В. Суркова, який відіграє негативну роль в ескалації конфлікту на сході України і в Криму в 2014–2019 рр., суверенну демократію допустимо визначати, як

спосіб політичного життя суспільства, за якого влада, чи її органи і їхня діяльність обираються, формуються і спрямовуються винятково російською нацією у всілякій її багатоманітності й цілісності задля досягнення матеріального благополуччя, свободи і справедливості всіма громадянами, соціальними групами і народами, що її утворюють⁵⁰.

При цьому В. Сурков наголошував на необхідності “справедливого устрою світу” та на альтернативності “суверенної демократії” в Росії, де-суверенізації ЄС. А в публікації “Самотність напівкровки” (2018 р.) він визначив наративом розвитку Росії “третій шлях”, “третій тип цивілізації”, відмінний від Сходу та Заходу.

На практиці ж реалізація Росією доктрини “суверенної демократії” звелася до використання псевдореферендумів і квазіпетицій, для “захисту російських громадян” як приводу для військової агресії, анексії територій і створення самопроголошених проросійських анклавів у Грузії, Молдові, Україні. Ця доктрина стала однією з низки інших оригінальних “доктрин народовладдя” – “чучхе” Кім Ір Сена, “баасизму” С. Хуссейна, “арабської народної джамахерії” М. Каддафі та ін. Усі вони використовувалися недемократичними режимами для створення ілюзії своєї легітимності та утвердження авторитарних мілітаризованих режимів⁵¹.

Натомість в Україні з 1991 по 2019 рр. утвердилася проєвропейська модель демократії, заснована на цінностях західної ліберальної та неоліберальної демократії, за якої здобула визнання та поширення комбінована система форм народовладдя, представлена безпосередньою, представницькою та партисипаторною демократією. Незважаючи на те, що в незалежній Україні було проведено лише два всеукраїнських референ-

⁵⁰ В Сурков, ‘Национализация будущего (параграфы про суверенную демократию)’ в *Суверенная демократия. От идеи – к доктрине* (Европа 2006) 28.

⁵¹ Федоренко (н 2) 283.

Владислав Федоренко

думи (1991, 2000 рр.) та близько 200 місцевих референдумів⁵², широкого розвитку отримала виборча демократія. Загальнонаціональні та місцеві вибори проводилися регулярно і не підмінювалися референдумами.

На виборах було обрано шістьох Президентів України, народних депутатів дев'яти скликань Верховної Ради України, а також шість разів проведено чергові місцеві вибори. При цьому '<...> в Україні проводилися перші, чергові, позачергові, додаткові, повторні та навіть вибори, які були визнані такими, що не відбулися'⁵³. Усі ці вибори моніторилися міжнародними організаціями і спостерігачами. У ХХІ ст. Україна загалом отримала визнання міжнародної спільноти як держава, якій властиві процеси демократизації суспільного життя.

Специфіка української моделі демократизації також посилена протестними формами демократії. Так, за 28 років незалежності Україна пережила декілька революцій, найбільш відомими з яких, вслід за Революцією на граніті 1990 р., стали Помаранчева революція 2004 р. та Революція Гідності 2014 р. Основним наративом цих революцій стала відкрита боротьба проти спроб узурпації влади та порушення конституційних прав і свобод людини.

Ще одним важливим і непрогнозованим феноменом демократизації в Україні стала так звана "електоральна революція" 2019 р. Ця далеко не нова категорія, яка традиційно пов'язувалася з політикою США щодо підтримки змін політичних еліт і демократизації урядів Східної Європи "знизу-вгору" через проведення виборів⁵⁴, отримала нове звучання у вітчизняному експертному середовищі за результатами проведення чергових виборів Президента України і позачергових виборів народних депутатів України в 2019 р.⁵⁵. Адже історичну перемогу чинного Президента України В. Зеленського і політичної партії "Слуга народу" політики, науковці й експерти пов'язують переважно з внутрішніми об'єктивними чинниками (прагнення громадян до радикальніших змін життя на краще, розчарування в реформах попередньої влади, недовіра старим політичним елітам і бажання їх зміни, пошук нових цілей і сенсів у розбудові політичного ландшафту держави тощо), а не із зовнішньою

⁵² Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: матеріали круглого столу (Федоренко В та ін автор кол, СПД Москаленко О М 2009) 60.

⁵³ В Нестерович, 'Конституційно-правова характеристика хронології проведення виборів у сучасній Україні' [2019] 1(3) Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління 121-143.

⁵⁴ В Моцок, "Електоральна революція" в американській політиці сприяння демократії для Східної Європи' (2013) 25-26 Історико-політичні проблеми сучасного світу 97-102.

⁵⁵ С Жадан, 'В Україні відбулася електоральна революція, але наслідки її невідомі' (Укрінформ, 05.08.2019) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2754588-v-ukraini-vidbulasa-elektoralna-revolucia-ale-naslidki-ii-nevidomi-zadan.html>> (дата звернення: 03.10.2019); М Омелянюк, 'Електоральна революція' (site.ua) <<https://site.ua/mark.omelianiuk/21440>> (дата звернення: 03.10.2019).

політикою США, Росії, держав – учасниць ЄС чи інших суб’єктів міжнародного права щодо України.

Висновки. Отже, “електоральна революція” (з лат. *“revolutio”* – “повернення”, “перетворення”) – це новітній тип революції, заснованої на цінностях демократії, конституціоналізму та поваги до прав людини, що передбачає докорінну зміну внаслідок і за результатами проведення виборів старих політичних еліт на нові, а також формування нових цілей, завдань і пріоритетів розвитку держави у взаємодії з громадянським суспільством. На відміну від традиційних революцій, “електоральні революції”, як правило, не призводять до радикальних змін у зовнішній політиці держави.

“Електоральні революції” неодноразово відбувалися у державах Східної Європи, включно з державами – членами ЄС, і призводили до радикальної зміни політико-правового ландшафту в цих країнах. Яскравим і близьким для України прикладом є прихід до влади у Польщі політичної партії “Право і справедливість”, представники якої сьогодні здійснюють керівництво державою.

Особливістю “електоральної революції” 2019 р. та її відмінність від інших революцій в Україні та світі⁵⁶, на нашу думку, є:

1) чіткі, зрозумілі та очікувані виборцем політичні цілі, відмінні від традиційних складних політичних програм, а саме: зміна старих неефективних еліт і заміна їх молодими технократами, дієва боротьба з корупцією, реальні кроки до завершення війни, а також якісне медійне забезпечення висвітлення цих проблем. Власне, лідерам “Слуги народу” вдалося вдало сформувати три компонента політичної ідеології, серед яких М. Рейснер століття тому називав ‘соціологію, вчення про політичний ідеал і політику, як мистецтва’, а також вдало поставити перед виборцем основне політичне питання: ‘<...> кому по справедливості має належати влада?’⁵⁷;

2) зміна організаційної форми діяльності партії “Слуга народу” та ставка на “зворотній зв’язок” із виборцями, насамперед через соціальні мережі⁵⁸: замість традиційної кадрової партії запроваджено масовий політичний рух із широким задіянням “соціальних ліфтів” для формування політичної та управлінської команд. Цей феномен рекрутингу М. Наїм визначив “від лідерів – до аматорів”⁵⁹;

⁵⁶ Див.: В Федоренко, ‘Конституціоналізм і революції’ (2018) 4 Право України 64-92.

⁵⁷ М Рейснер, *Государство. Часть I. Идеология и метод* (Изд-е Социалист Академ Обществ наук 1918) 170.

⁵⁸ Соціальні мережі сьогодні дають змогу охопити максимальну кількість виборців: серед 20 % найбільш розвинених держав світу приблизно 70 % мають мобільні телефони (Н Фергюсон, *Площі та вежі. Соціальні зв’язки від масонів до Фейсбуку* (Диса К пер з англ, Наш формат 2018) 442).

⁵⁹ Наїм (н 47) 174.

Владислав Федоренко

3) легітимність і мирний характер методів і форм її здійснення: проведення виборів глави держави, народних депутатів у 2019 р. було здійснено відповідно до Конституції та законів України. При цьому легітимність відповідних виборів не спростовує їх революційні для України наслідки. У цьому контексті згадаємо Х. Ортега-і-Гасета, який у своїй праці “Запад революцій” писав про сутність революції:

Не кожен процес насильства проти влади є революцією <...>. У справжніх революціях насильство – найменш суттєва прикмета. Можна навіть уявити, хоча це й малоймовірно, революцію, що здійснюється насухо, без жодної краплі крові. Революція – це не барикада, а стан духу⁶⁰;

4) відсутність рельєфно виражених зовнішніх акторів (суб’єктів), які вплинули б на результати виборів і формування нових політичних і управлінських еліт, а також вибір основним партнером реформ громадянського суспільства;

5) формування в новообраній Верховній Раді України ІХ скликання монокоаліції та запровадження курсу на оновлення системи органів виконавчої влади, судів і правоохоронних органів із одночасною конструктивною ревізією вже проведених реформ (судової, антикорупційної, медичної, освітньої, з децентралізації тощо);

6) легітимізація цілей і пріоритетів діяльності партії “Слуга народу” при владі через внесення відповідних змін до Конституції України (позбавлення народних депутатів України депутатської недоторканності тощо) та реформування системи чинного законодавства;

7) продовження роботи щодо кадрового забезпечення органів державної влади із задіянням “соціальних ліфтів” для залучення добросовісних технократів та ін.

Щодо загроз подальшої демократизації та розгортання успіхів “електоральної революції” в Україні, то вони залишаються традиційними для всіх демократичних режимів ХХІ ст. Це дві протилежні, але не взаємовиключні тенденції – популізм vs авторитаризм. Дослідження цієї проблематики вбачається перспективним для правничої науки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Fedorenko V, *Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Constitutional Law of Ukraine: Textbook]* (Lira-K 2016) (in Ukrainian).

⁶⁰ Х Ортега-і-Гасет, *Вибрані твори* (пер з ісп, Основи 1994) 371-2.

2. Kaufman B та Shveitsarskyi fond demokratii, *Suchasna priama demokratiia [Modern Direct Democracy]*, vyd 1 (Federalnyi departament zakordonnykh sprav Shveitsarii 2018) 23 (in Ukrainian).
3. Onishchuk M, *Referendna demokratiia: problemy konstytutsiinoi teorii ta praktyky [Referendum Democracy: Issues of Constitutional Theory and Practice]* (Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu 2009) (in Ukrainian).
4. Plokhii S, *Pokhodzhennia slov'ianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Biorusi [The Origin of Slavic Nations. Pre-Modern Identities in Ukraine, Russia and Belarus]* (Krytyka 2017) (in Ukrainian).
5. Pohoriiko V та Fedorenko V, *Referendne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Referendum Law of Ukraine: Study Guide]* (Lira-K 2006) (in Ukrainian).
6. Polonska-Vasylenko N, *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine], t I (do pol. XVII st.) [(Till the Half of the XVII Century)]* (Ukrainske vyd-vo 1972) (in Ukrainian).
7. Rejsner M, *Gosudarstvo. Chast' I. Ideologija i metod [The State. Part I. Ideology and Method]* (Izd-e Socialist Akadem Obshhestv nauk 1918) (in Russian).
8. Shapoval V, *Suchasnyi konstytutsionalizm [Modern Constitutionalism]* (Iurinkom Inter 2005) (in Ukrainian).
9. Sichynskyi V, *Chuzhyntsi pro Ukrainu. Vybir z opysiv podorozhiv po Ukraini ta inshykh pysan chuzhyntsiiv pro Ukrainu za desiat stolit [Foreigners about Ukraine. Selected Descriptions of Travels in Ukraine and Other Writings by Foreigners about Ukraine for Ten Centuries]* (Vydannia Petra Pavlovycha 1946) (in Ukrainian).
10. Skrypniuk O, *Demokratiia: Ukraina i svitovy vymir (kontseptsii, modeli ta suspilna praktyka) [Democracy: Ukraine and the Global Dimension (Concepts, Models and Social Practice)]* (Lohos 2006) (in Ukrainian).
11. Vladimirskij-Budanov M, *Obzor istorii ruskogo prava [Review of the History of Russian Law]* (Izd Knizhn mag N Ja Ogloblina 1915) (in Russian).
12. Yanchuk A, *Bezposerednie zdiisnennia vlyady narodom v Ukraini (konstytutsiino-pravovy analiz) [Direct Exercise of Power by the People of Ukraine (Constitutional and Legal Analysis)]* (Drukarnia Ruta 2014) (in Ukrainian).

Edited and translated books

13. Adoratskij V, ‘Demokratija’ [‘Democracy’] v *Jenciklopedija gosudarstva i prava [Encyclopedia of State and Law]*, t 1 (Stuchka P red, Izd-vo Kommunisticheskoi akademii 1925-1926) (in Russian).
14. Akvinskyi T, *Komentari do Arystotelevoi “Polityky” [Comments on Aristotle’s “Politics”]* (Kysliuk O per z lat, Osnova 2003) (in Ukrainian).
15. Aristotel', *Politika [Politics]* (Zhebelev S per, Akadem proekt 2015) (in Russian).
16. Bell D, *Kytaiska model. Politychna merytokratiia ta mezhi demokratii [Chinese Model. Political Meritocracy and the Limits of Democracy]* (Dem'ianchuk O per z anhl, Nash format 2017) (in Ukrainian).
17. Berman Dzh, *Zapadnaja tradicija prava: jepoha formirovanija [Western Tradition of Law: The Age of Formation]* (per s angl, NORMA-INFRA-M 1998) (in Russian).
18. Dajmond L, ‘Opredelenie i razvitie demokratii’ [‘Definition and Development of Democracy’] v *Teorija i praktika demokratii: izbrannye teksty [Theory and Practice of Democracy: Selected Texts]* (per s angl, Ladomir 2006) (in Russian).
19. Dal' R, *Demokratija i ejo kritiki [Democracy and Its Critics]* (per s angl, ROSSPJeN 2003) (in Russian).
20. Dal' R, *Poliarhija: uchastie i oppozicija [Polyarchy: Participation and Opposition]* (Denikina S i Baranov V per s angl, Izd dom Vysšej shkoly jekonomiki 2010) (in Russian).

21. Dann D, *Ne ocharovyvat'sja demokratiej [Don't Be Fascinated by Democracy]* (Kushnareva I per s angl, Izd-vo Instituta Gajdara 2016) (in Russian).
22. Ferhiuson N, *Ploshchi ta vezhi. Sotsialni zv'iazky vid masoniv do Feisbuku [Squares and Towers. Social Connections from Freemasons to Facebook]* (Dysa K per z anhl, Nash format 2018) (in Ukrainian).
23. Fukujama F, *Konec istorii i poslednij chelovek [The End of History and the Last Man]* (Levin M per s angl, AST 2015) (in Russian).
24. Goldstoun Dzh A, *Revoljucija. Ochen' kratkoe vvedenie [Revolution. A Very Brief Introduction]* (Jakovlev A per s angl, Iz-vo Instituta Gajdara 2015) (in Russian).
25. Grin D, *Istorija Anglii i anglijskogo naroda [History of England and the English People]* (per s angl, Kuchkovo pole 2014) (in Russian).
26. Hajek F A fon, *Konstitucija svobody [Constitution of Liberty]* (per s angl, Novoe izdatelstvo 2018) (in Russian).
27. Hantington S, *Stolknovenie civilizacij [Clash of Civilizations]* (Velimeev T per s angl, AST 2014) (in Russian).
28. Harpfer K i drugie (sost i nauch red), *Demokratizacija: uchebnoe posobie [Democratization: Study Guide]* (per s angl, Izd dom Vysshej shkoly jekonomiki 2015) (in Russian).
29. Heffe O, *Est' li budujushhee u demokratii? O sovremennoj politike [Is there a Future for Democracy? About Modern Politics]* (per s nem, Delo 2015) (in Russian).
30. Held D, *Modeli demokratii [Models of Democracy]* (Rudakov M per s angl, Delo 2014) (in Russian).
31. Kanfora L, *Demokratija. Istorija odnoj ideologii [Democracy. History of One Ideology]* (Miroljubova A per s ital, Aleksandrija 2012) (in Russian).
32. Kelzen H, *Pro sutnist i tsinnist demokratii [On the Essence and Importance of Democracy]* (Mokrovolskyi O per z nim, VNTL-Klasyka 2013) (in Ukrainian).
33. Krastev I, *Posle Evropy [After Europe]* (Nikitina A per s angl, Delo 2018) (in Russian).
34. Lejphart A, 'Konsocial'naja demokratija' [Consocial Democracy] v *Teorija i praktika demokratii: izbrannye teksty [Theory and Practice of Democracy: Selected Texts]* (per s angl, Lodomir 2006) (in Russian).
35. Lipset S, 'Politicheskij chelovek: social'nye osnovy politicheskoy zhizni' ['The Political Man: Social Foundations of Political Life'] v *Teorija i praktika demokratii: izbrannye teksty [Theory and Practice of Democracy: Selected Texts]* (per s angl, Lodomir 2006) (in Russian).
36. *Mistsevi referendumy v Ukraini: teoretychni ta normoproektni aspekty: materialy kruhloho stolu [Local Referenda in Ukraine: Aspects of Theory and Draft Provisions: Materials of the Round Table]* (Fedorenko V ta in avtor kol, SPD Moskalenko O M 2009) (in Ukrainian).
37. Naim M, *Zanepad vlady: vid vladnykh kabinetiv do poliv bytvy y tserkov, a potim i do derzhavy, abo chomu sohodni buty pry vladi oznachaie zovsim inshe, nizh kolys [The Decline of Power: From Government's Offices to Battlefields and Churches, and Further to the State, or Why Being in the Government Today Means Something Very Different Than Earlier]* (Dem'ianchuk O per z anhl, Fors Ukraina 2017) (in Ukrainian).
38. Orteha-i-Haset Kh, *Vybrani tvory [Selected Works]* (per z isp, Osnovy 1994) (in Ukrainian).
39. Russo Zh-Zh, *Traktaty [Treatises]* (perevod s francuzskogo, Alekseev-Popov V i dr sost, Nauka 1969) (in Russian).
40. Surkov V, 'Nacionalizacija budushhego (paragrafy pro suverennuju demokratiju)' ['Nationalization of the Future (Paragraphs about Sovereign Democracy)'] v *Suverennaja demokratija. Ot idei – k doktrine [Sovereign Democracy. From Idea to Doctrine]* (Evropa 2006) (in Russian).

41. Tokvil A. de, *Pro demokratiuu v Amerytsi [On Democracy in America]* (Filipchuk H ta Moskalenko M per z frants, Vsesvit 1999) (in Ukrainian).
42. Toledo A, *Social'no splochennoe obshhestvo. Global'nye perspektivy Latinskoj Ameriki [Socially Cohesive Society. Latin America's Global Prospects]* (Gus'kov A per s angl, Izd dom vyssh shkol jekonom 2019) (in Russian).
43. Urbinati N, *Iskazhennaja demokratija. Mnenie, istina i narod [Distorted Democracy. Opinion, the Truth and the People]* (Kralechkin D per s angl, Izd-vo Instituta Gajdara 2016) (in Russian).
44. Zakarija F, *Budushhee svobody: neliberal'naja demokratija v SShA i za ih predelami [The Future of Liberty: Non-Liberal Democracy in the US and Abroad]* (Inozemcev V per s angl, Ladomir 2004) (in Russian).

Journal articles

45. Fedorenko V, ‘Konstytutsionalizm i revoliutsii’ [‘Constitutionalism and Revolutions’] (2018) 4 *Pravo Ukrainy* 64-92 (in Ukrainian).
46. Motsok V, “Elektoralna revoliutsiia” v amerykanskii politytsi spryannia demokratii dlia Skhidnoi Yevropy’ [“Electoral Revolution” in American Democracy Promotion Policy for Eastern Europe’] (2013) 25-6 *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu* 97-102 (in Ukrainian).
47. Nesterovych V, ‘Konstytutsiino-pravova kharakterystyka khronolohii provedennia vyboriv u suchasni Ukraini’ [‘Constitutional and Legal Characterization of the Chronology of Elections in Modern Ukraine’] [2019] 1(3) *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* 121-43 (in Ukrainian).

Websites

48. Zhadan S, ‘V Ukraini vidbulasia elektoralna revoliutsiia, ale naslidky yii nevidomi’ [‘There Has Been an Electoral Revolution in Ukraine, but Its Consequences are Unknown’] (*Ukrinform*, 05.08.2019) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2754588-v-ukraini-vidbulasa-elektoralna-revolucia-ale-naslidki-ii-nevidomizadan.html>> (accessed: 03.10.2019) (in Ukrainian).
49. Omelianiuk M, ‘Elektoralna revoliutsiia’ [‘Electoral Revolution’] (*site.ua*) <<https://site.ua/mark.omelianiuk/21440>> (accessed: 03.10.2019) (in Ukrainian).

Vladislav Fedorenko

DEMOCRACY, DEMOCRATIZATION AND THE PHENOMENON
OF “ELECTORAL REVOLUTION” OF 2019 IN UKRAINE

ABSTRACT. The article focuses on the issues of maturing and development of democracy and democratization in Ukraine and abroad. The author explores the origins and the genesis of the democracy doctrine, determines its essence and content. Hence, the conclusion is made that democracy (from Greek. *Δημοκρατία* – “power of the people”, “people’s rule”) is a historically evolved type of political and legal regime under which the only source of legitimate power in the State is the people, and the people exercise power directly and (or) through representative institutions.

It is noted that in the late XX – early XXI centuries, along with direct (elections, referendums, etc.) and representative democracy, the democracy of participation, or the so-called participatory democracy (from English participate) is becoming popular. The latter is a form of political and legal regime which provides that the entire public and

Владислав Федоренко

State life is organized with the involvement of the public in the drafting and adoption of power and administration decisions.

The aim of the article is to highlight the origin, essence and content of democracy, to ascertain the ways and forms of democratization in the XXI century, as well as the phenomenology of the “electoral revolution” in 2019 in the context of development of new democratization courses in Ukraine.

The article emphasizes the urgent need to determine the democracy doctrine which will lay the creative foundation for the development of a well-balanced system of democracy in Ukraine, with its further normalization in the Constitution and laws of Ukraine. In this connection, the constitutional theories and doctrines of democracy and democratization widespread in the world today should be taken into account. The author gives a brief review and characterization of relevant theories (the elitist, or “realistic” theory of democracy by J. Schumpeter and N. Weber; the theory of legal (“rule of law”) or liberal democracy by A. von Hayek, L. Diamond and others; the polyarchic theory of democracy by R. Dahl; the pluralistic or competitive model of democracy; the theory of procedural or consociational democracy by A. Lijphart and others), and concludes that the theories and models of liberal democracy are in tune with Ukraine.

The article studies the relationship of such categories as “democracy” and “democratization” which characterize the static and the dynamic properties of democracy, the transition from ideas, values and principles to the practice of their implementation by an individual, civil society and the State. The author substantiates the conclusion that democratization is a system of constitutional legal relations which aim at transforming the country from an undemocratic (partly democratic) to a fully democratic political regime and at the all-round introduction of elements of democracy in society and the State, as well as at the extensive involvement of citizens and civil society institutions in the administration of the State’s affairs and implementation of local self-government.

The article explores the phenomenon of “electoral revolution” as one of the trends in democratization of political and legal regimes of Eastern European states which has been embodied in the process and in the results of the elections of the President of Ukraine and People’s Deputies of Ukraine in 2019. The author gives the definition of the concept and the essential features of the “electoral revolution” in Ukraine. In particular, the author suggests that the category of “electoral revolution” (from Latin “revolutio” – “return”, “transformation”) should be understood as the newest type of revolution which is underlain by the values of democracy, constitutionalism and respect for human rights and which provides for a radical change ensuing from and resting upon the results of elections of the old political elites being substituted for the new ones, and which also provides for the formulation of the new purposes, tasks and priorities of the State’s development in interaction with civil society.

KEYWORDS: democracy; direct democracy; representative democracy; participatory democracy; democratization; revolution “electoral revolution”.